

دانشگاه پیام نور
مرکز تهران جنوب

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی (M.A)

گرایش: فقه و مبانی حقوق

عنوان:

تطبيق محرمات بر جرائم سلبی و احكام تابعه

استاد راهنما:

دکتر سیدمحمد صدری

استاد مشاور:

دکتر علی مظهر قراملکی

نگارنده:

ایرج نگهداری نیا

مهرماه ۱۳۹۳

تاریخ
شماره
پوست

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

مرکز تهران جنوب

صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد خاتم / آقای شماره پروژه ۸۸-۲۷۲-۲۲
هیات به شماره دانشجویی
دانشجوی رشته نگاهداری نیا ۲-۱۸۹
تحت عنوان:

تطبیق محرمات بر جرائم سلبی و احکام تابعه

جلسه دفاع با حضور داوران نامبرده ذیل در روز شنبه مورخ ۱۳۹۳/۰۷/۱۹ ساعت: ۱۸
در محل ساختمان تحصیلات تکمیلی برگزار شد و پس از بررسی پایان نامه مذکور با نمره به عدد ۱۸
به حروف: ..... و با درجه: ..... مورد قبول واقع شد
واقع نشد

هیات داوران:

داوران	نام	نام خانوادگی	کد استادی	مرتبه علمی	اعضاء
راهنما	سیدمحمد	صنبری	410174		
راهنمای دوم	-	-	-		
مشاور	مظفر	فراملکی			
مشاور دوم	-	-	-		
داور	حیدر	امیرپور	400714		
داور دوم	-	-	-		
دبیر جلسه					

آیا پایان نامه مذکور نیاز به اصلاحات دارد؟

جز با انجام اصلاحات زیر نظر داور محترم

تهران خیابان انقلاب خیابان
استاد خاتم الزهری پلاک ۱۰
پهلو ران سپه دانشگاه پیام نور
مرکز تهران جنوب پلاک ۲۲۲
تلفن: ۸۲۲۲۲
۸۸۸-۱۰۹۰
فکس: ۸۸۸-۳۳۸۵
کد پستی: ۱۵۸۴۶۴۸۱۱
نشانی الکترونیکی:
www.nistri.ac.ir
Journals@nistri.ac.ir

تعهد اصالت رساله یا پایان نامه تحصیلی

اینجانب ایرج نگهداری نیا دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد در رشته معارف اسلامی گرایش فقه و مبانی حقوق که در تاریخ ۱۳۹۳/۰۷/۱۹ از پایان نامه خود تحت عنوان "تطبیق محرمات بر جرائم سلبی و احکام تابعه" با کسب نمره ۱۸ دفاع نموده‌ام بدینوسیله متعهد می‌شوم:

۱) این رساله/ پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آنرا در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده‌ام.

۲) این رساله/ پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره‌برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از پایان نامه داشته باشم، با ذکر نام استادان راهنما و مشاور و درج نام دانشگاه پیام نور اقدام خواهم کرد.

۴) چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می‌پذیرم و همچنین دانشگاه پیام نور مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار کند و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: ایرج نگهداری نیا

تاریخ و امضاء

سپاسگزاری:

خداوند بزرگ را سپاس می‌گوییم که به من توفیق عطا کرد تا در این مرحله، تحصیلاتم را به پایان برسانم. در این راه مرهون ارشاد و راهنمایی استادان گرانقدری هستم، که اگر دستگیری آنان نبود، این تحقیق سراپا نقصان و کاستی بود؛ لذا اگر در این پایان نامه قدری هست، حاصل راهنمایی آن فاضلان است و اگر نقصی هست، از شتابزدگی بنده است.

به همین منظور از استادان فاضل گروه فقه و مبانی حقوق دانشگاه پیام نور مرکز تهران جنوب که در طول این دوره از خرمن فضل و دانششان خوشه‌ها چیدم، کمال سپاس‌گزاری را دارم. از استاد راهنمای پایان‌نامه، جناب آقای دکتر محمد صدری که همواره با جدیت در مسیر تحقیق پاسخ‌گوی سؤالات بنده بودند قدردانی می‌کنم.

همچنین از استاد مشاور گرانقدر جناب آقای دکتر علی مظهر قراملکی که همواره گاه و بیگاه اوقات گرانبهای خود را صرف ارشاد و راهنمایی حقیر نمودند، سپاس‌گزاری می‌کنم. همچنین بر خود لازم می‌دانم از ارشادات و رهنمودهای جناب آقای دکتر امیر پور استاد گرانقدرم صمیمانه تقدیر و تشکر بعمل آورم.

در پایان از همه دوستان، رفیقان و همکلاسی‌هایم که در این دوره مرا یاری کردند، تشکر می‌کنم.

تقدیم به:

به همسر مهربانم سرکار خانم مهندس راضیه ضامن فر و فرزند عزیزم امیر محمد

اللَّهُمَّ أَخْرِجْنِي مِنْ ظُلُمَاتِ الْوَهْمِ أَكْرَمَنِي بِنُورِ الْفَهْمِ اللَّهُمَّ افْتَحْ عَلَيْنَا أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ.

سپاس خدایی را که آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است از آن اوست و در آخرت [نیز] سپاس از
آن اوست و هم اوست سنجیده کار آگاه.

سوره سبأ، آیه ۱ امام رضا (ع): مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ. هر کس در
مقابل خوبی مردم تشکر نکند، از خدای عز و جل تشکر نکرده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده .....
	فصل اول: مقدمه و کلیات
۳	۱-۱- مقدمه .....
۴	۱-۲- سؤالات تحقیق .....
۴	۱-۳- فرضیات تحقیق .....
۴	۱-۴- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق .....
۴	۱-۵- روش تحقیق .....
	فصل دوم: جرم و ارکان آن در فقه و حقوق
۷	۲-۱- مقدمه .....
۷	۲-۲- تعریف جرم .....
۸	۲-۲-۱- جرم در لغت .....
۸	۲-۲-۲- جرم در اصطلاح فقها .....
۹	۲-۲-۳- تعریف جرم از دیدگاه اهل سنت .....
۱۰	۲-۲-۴- جرم در اصطلاح حقوقی .....
۱۱	۲-۲-۵- جمع‌بندی تعاریف جرم .....
۱۱	۲-۳- ارکان عمومی جرم (قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۰- ماده ۲) .....
۱۱	۲-۳-۱- رکن معنوی جرم .....
۱۲	۲-۳-۲- رکن مادی جرم .....
۱۲	۲-۳-۳- رکن قانونی جرم .....
۱۳	۲-۴- اقسام جرم از جهت نوع عمل .....
۱۳	۲-۴-۱- جرم ایجابی .....
۱۳	۲-۴-۲- جرم سلبی .....
۱۳	۲-۴-۳- تعریف جرم سلبی .....
۱۴	۲-۴-۴- ارکان عمومی جرم سلبی .....
۱۴	۲-۴-۵- رکن معنوی .....

- ۲-۲-۲-۴-۲- رکن قانونی ۱۵
- ۲-۲-۲-۴-۳- رکن مادی ۱۶
- ۲-۲-۳-۴- وجود رابطه سببی سلبی در عنصر مادی ۱۸
- ۲-۵- مقایسه جرم ایجابی با سلبی ۱۸
- ۲-۶- تعریف و ضابطه حق الله و حق الناس ۱۹
- ۲-۷- ارکان مادی جرم سلبی ۲۱
- ۲-۸- تقسیم‌بندی جرائم از لحاظ عنصر معنوی ۲۳
- ۲-۸-۱- جرم مرکب ۲۳
- ۲-۸-۲- جرم سیاسی و جرم عمومی ۲۳
- ۲-۸-۳- جرم مرکب سیاسی و متصل سیاسی ۲۴

فصل سوم: بررسی محرمات و انواع آن در فقه امامیه

- ۳-۱- مقدمه ۲۶
- ۳-۲- مفهوم حرام ۲۶
- ۳-۳- فلسفه حرمت در اسلام ۲۶
- ۳-۴- انواع محرمات در فقه امامیه ۳۲
- ۳-۵- بررسی فقهی فعل حرام ۳۳
- ۳-۶- دیدگاه فقها در مورد مجازات فعل حرام ۳۴
- ۳-۷- واجبات ۳۵
- ۳-۷-۱- تعریف واجب (دهخدا، علی اکبر: ۱۳۴۱) ۳۵
- ۳-۷-۲- اقسام واجب از لحاظ شرعی ۳۵
- ۳-۷-۲-۱- واجب کفایی ۳۵
- ۳-۷-۲-۲- واجب عینی ۳۵
- ۳-۷-۳- حکم ترک واجب عینی و کفایی از نظر شرعی و حقوقی (محرمات سلبیه) ۳۶
- ۳-۷-۴- محرمات سلبیه در فقه امامیه ۳۷
- ۳-۷-۴-۱- اطاعت نکردن از پدر و مادر ۳۸
- ۳-۷-۴-۲- حجاب ۳۹
- ۳-۷-۴-۳- ازدواج ۴۱
- ۳-۸- واجباتی که ترک آنها محرمات سلبی است ۴۱
- ۳-۸-۱- نماز ۴۲

۴۲	۳-۸-۲- زکات
۴۲	۳-۸-۳- خمس
۴۳	۳-۸-۴- تعریف روزه
۴۳	۳-۸-۵- تعریف حج
۴۵	۳-۸-۶- تعریف جهاد
۴۵	۳-۹- حکم واجباتی که ترک آنها حرام سلبی است

فصل چهارم: مجازات و انواع آن در فقه امامیه

۴۷	۴-۱- مقدمه
۴۸	۴-۲- تعریف مجازات
۴۸	۴-۳- تعریف حکم شرعی و تعریف حکم حکومتی (قانونی)
۴۸	۴-۴- انواع مجازات
۴۸	۴-۴-۱- حد
۴۹	۴-۴-۱-۱- انواع جرائم حدی
۵۱	۴-۴-۱-۲- توصیف جرم و مجازات حد
۵۵	۴-۴-۱-۵- حد زنا
۶۱	۴-۴-۱-۶- قصاص
۶۳	۴-۴-۲- مواردی که در قرآن در مورد قصاص آمده است (شهیدثانی مترجم رضاشکری، ۸۲)
۶۳	۴-۵- تعزیر در فقه اسلامی
۶۴	۴-۵-۱- قلمرو تعزیر در فقه
۶۴	۴-۵-۲- موجبات فقهی اعمال تعزیر
۶۵	۴-۵-۳- تفاوت ملاک حد و تعزیر
۶۵	۴-۵-۴- چند مورد از احکام تعزیری
۶۶	۴-۶- تطبیق جرم و حرام (جرم قانونی و فقهی)
۶۷	۴-۷- مجازات برای ارتکاب مفسده یا ترک مصلحت
۶۷	۴-۷-۱- تعریف لغوی مفسده
۶۷	۴-۷-۲- تعریف شرعی مفسده
۶۸	۴-۷-۳- تعریف مصلحت

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات

۷۰	۵-۱- نتیجه گیری
----	-----------------

۷۱.....پیشنهادات ۲-۵

۷۲.....منابع و مأخذ

عنوان:

تطبيق محرمات بر جرائم سلبی و احكام تابعه

چکیده

نظام مجازاتی دین و شریعت اسلام، جهت صیانت از حقوق اجتماعی و سیاسی جامعه مسلمان، دو نوع جرم ایجابی و سلبی را در نظر گرفته است. در این نظام حقوقی، همان‌گونه که انجام برخی اعمال، جرم به شمار می‌رود، ترک برخی از آن‌ها، نیز جرم است. جرائم نوع دوم که منجر به نوعی ضرر می‌شود، جرم سلبی نامیده می‌شود. جرم شمردن ترک برخی از افعال از سوی اسلام بدان جهت است که انجام برخی اقدامات جهت رعایت مصالح عمومی و فردی، کفایت نمی‌کند. دین مبین اسلام با این‌گونه محرمات جرائم سلبی، قواعد، شرایط و مجازاتی را در نظر گرفته است که بیشتر از نوع تعزیرات است. در پژوهش حاضر، به بررسی معناشناسی جرائم سلبی به ارکان، شرایط و احکام آن پرداخته شده است؛ و از طریق استخراج استنباطی این مباحث از کتب و مقالات فقهی و حقوقی چنین بر می‌آید که نظام هستی هدف‌دار آفریده شده است و خداوند متعال انسان را که آفریده و با توجه به اختیاری که به وی داده است وی را در قبال اعمال خود مسئول قرار داده تا نتیجه اعمال و کارهای آن به عهده خود وی باشد؛ و در پایان به این نتیجه برسیم که حرام‌ها اکثراً جرم هستند و همین‌که مردم به این اعتقاد دارند که هر جرمی یا حرامی علاوه بر اینکه کیفر دنیوی دارد کیفر اخروی هم دارد لذا پشتوانه محکمی برای قوانین حقوقی جوامع مسلمان است.

کلید واژگان: حقوق اجتماعی / سیاسی، جرائم و محرمات سلبی، نظام حقوقی اسلام.

فصل اول

مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

دین مبین اسلام بزرگ‌ترین دینی است که حافظ حقوق مردم است و این دین بر پایه حقوق مستمر اشخاص و اجتماعات بنا نهاده شده است و یک نظام تشریعی بی‌نظیر بر پایه توازن بین حقوق فرد و حقوق اجتماع ایجاد کرده است و دارای تعالیمی می‌باشد که از آن توازن محافظت می‌کند و از آنجایی که این دین مبین دارای احکام عملی دقیقی می‌باشد؛ معتقد است ایجاد نظام و تعالیم دینی و دعوت مردم به رعایت و پایبندی به آن برای ایجاد نظم و پیاده شدن این تعالیم به طور مطلوب کافی نیست، هرچند که این موارد سهم بسیار زیادی در این زمینه دارد و از اینجاست که این دین مبین و شریعت اسلامی در کنار تعلیم دینی یک نظام مجازاتی ایجاد کرده است و این نظام برای کسانی که به تعالیم مشخص شده اسلامی عمل نکنند یا انگیزه یا گرایش به سمت جرم داشته باشند و یا هر مورد دیگری که باعث تخطی و تجاوز از تعلیم این دین مقدس و مخالفت با آن و ایجاد اختلالات اجتماعی و اقتصادی و جنایی و حتی سیاسی کنند مجازات‌هایی را مشخص نموده است و جامعه مسلمانان را از انجام آن‌ها نهی کرده است. دین مبین اسلام برای محافظت جامعه مسلمانان از گزند این اختلالات و ناهنجاری‌ها و تجاوز و تخطی‌ها و ایجاد آرامش و امنیت و عدالت اجتماعی انجام گروهی از کارها را جرم شناخته و مجازات‌های خاصی متناسب با جرم صورت گرفته یا ترک اعمالی که لازم است انجام دهد مشخص نموده است. همچنین یک نظام مجازاتی و تأدیبی که می‌تواند جرم‌های زمان حال و دنیای کنونی را مشخص و محدود کند به نام تعزیرات حکومتی بنا نهاده است. کمیت و کیفیت آن از طرف شرع مقدس یا کتاب‌های دینی (قرآن) بطور مشخص و جزئی معروض و آشکار نشده است و تعیین نوع و اندازه و کیفیت جرم از طرف حاکم شرع و یا نماینده قانونی آن با توجه به شرایط حاکم و حساسیت زمان اجرای آن مشخص می‌گردد. این نظام با توجه به امنیت و آسایش مردم از کوچک‌ترین جرم تا پیچیده‌ترین جرم را در برمی‌گیرد و دین اسلام اکمل و کامل‌کننده تمام دین‌ها می‌باشد. با توجه به این که آخرین فرستاده خداوند بزرگ حضرت محمد (ص) در کتاب مقدس آسمانی قرآن کریم جرم‌ها را به طور مشخص برای تمام جوامع بشری بیان نموده است و تنها به بیان و مشخص کردن این جرم‌ها اکتفا نکرده است. و برای هر جرمی مجازات‌های خاصی مشخص نموده است. که این مجازات‌ها با توجه به نوع جرم انجام گرفته تناسب خاصی دارد، به هیچ شخصی با توجه به اینکه مجرم باشد اجحافی صورت نمی‌پذیرد. و در احکام اسلامی تنها به جرم شمردن کارهایی که انجام دادن آن‌ها جرم است اکتفا نکرده است و بعضی از اعمال ترک آن‌ها با توجه به ضرری که به جامعه و افراد آن وارد می‌کند جرم است. لذا برای آن دسته از اعمالی که ترک آن‌ها به ضرر جامعه و افراد جامعه می‌باشد مجازات‌هایی تعیین نموده است که در قانون فقه اسلامی احکام سلبی نامیده شده است؛ و این احکام در جوامع مختلف متفاوت است. در بعضی جوامع حکم شرعی با حکم قانونی یکی است یعنی حکم شرعی به نوعی پشتوانه حکم قانونی است مثل جوامع اسلامی که حرام شرعی جرم قانونی است و مجازات دارد. ولی در بعضی موارد در جوامع اسلامی حرام شرعی یا جرم نیست یا اگر جرم باشد مجازات دنیوی ندارد مثل نفاق. در جوامع غربی حرام شرعی جرم قانونی

نیست یا اگر جرم باشد نه بخاطر حرام یا حکم شرعی جرم می‌باشد بلکه بخاطر قوانین حقوقی وضع شده در کشور آن‌ها جرم تعریف شده است. لذا حرام بطور مطلق در جوامع اسلامی جرم نیست و در جوامع غربی موضوعیت خارجی ندارد. یعنی هر حرامی جرم نیست. ما در این پایان‌نامه سعی خواهیم کرد تا موضوعات تطبیق حرام و جرم واحکام سلبی و تأثیر آن‌ها در جوامع مختلف را مورد بررسی قرار دهیم.

۱-۲- سوالات تحقیق

- ۱- جرم چیست؟ اقسام و ارکان آن کدامند.
- ۲- جرم سلبی چیست؟ و ارکان آن کدامند و چه مجازاتی بر آن مترتب شده است؟
- ۳- محرمات سلبیه چیست و ارکان آن کدامند و مجازات‌های تعیین شده چیست؟
- ۴- مطابقت جرم و حرام؟

۱-۳- فرضیات تحقیق

- ۱- هر فعل و یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد، جرم محسوب می‌شود.
- ۲- جرم سلبی نتیجه ترک عملی است که در قانون و شرع دستور به انجام آن داده شده است.
- ۳- فعلی که شرع مقدس دستور به انجام آن داده باشد ولی از انجام آن امتناع گردد، حرام سلبی و مجازات آن حد، تعزیر، قصاص و دیه است.
- ۴- در جامعه اسلامی بعضی از حرام‌ها جرم است ولی بطور مطلق هر حرامی جرم نیست.

۱-۴- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق

در خصوص این موضوع مورد تحقیق تنها یکی از محققین اهل سنت نگارشی در این زمینه در مورد قوانین اهل سنت داشته است. ولی در شیعه پژوهش و تحقیق خاصی صورت نگرفته است. و در این پایان‌نامه به مطابقت جرم و حرام در جامعه اسلامی و جوامع غربی پرداخته شده است.

۱-۵- روش تحقیق

این تحقیق یک تحقیق نظری است و به صورت تطبیقی و مقایسه‌ای با مطالعه و بررسی دقیق منابع معتبر و قوانین مربوطه در فقه امامیه و حقوق ایران صورت می‌پذیرد. در این تحقیق با استفاده از روش‌ها یا استدلال و تحلیل منطقی به تشریح و توزیع مفاهیم اولیه و نظرات موجود پرداخته و با دسته‌بندی آرا و استدلال‌ها به تبیین آن‌ها می‌پردازیم سپس با مقایسه نظرات و بررسی و نقد آن به یک نتیجه‌گیری منطقی دست می‌یابیم.

این تحقیق که یک تحقیق توصیفی است با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام خواهد گرفت. مطالب مورد نیاز را با استفاده از کتابخانه، کتابخانه دیجیتال، نمایه نشریات، مقالات مرتبط و فضای مجازی وب به دست خواهیم آورد.

فصل دوم

جرم و ارکان آن در فقه و حقوق

۲-۱- مقدمه

قبل از بیان احکام جرایم سلبی، لازم است مفهوم جرم مورد بررسی قرار گیرد؛ و برای بررسی این مفهوم لازم است مفهوم جرائم بصورت عام مورد توجه قرار گیرد؛ و اقسام جرم از جهت اعمال صورت گرفته تحقیق صورت پذیرد. اینکه جرم چیست و چرا به بعضی از اعمال جرم می‌گویند. لذا اگر هر فعلی که انجام می‌گرفت هیچ‌گونه کیفر یا پاداش یا نتیجه‌ای نداشت در جامعه هرج مرج و بی بندباری بوجود می‌آمد؛ بنابراین در شرع مقدس اسلام و تمامی جوامع بشری و قوانین حقوقی برای هر فعلی میزانی از مجازات یا پاداش در نظر گرفته شده است. و برای بعضی از افعال مجازات خاص تعیین گردیده است که فرد انجام دهنده را مجرم، و فعل صورت گرفته شده را جرم گویند.

۲-۲- تعریف جرم

جرم: اصل الجرم قطع الثمره عن الشجر... و استعیر ذلک لکل اکتساب مکروه. جرم در اصل معنای لغوی به معنای جدا کردن میوه از درخت است و این واژه برای اکتساب هر کار ناپسند استعاره گرفته شده است (راغب اصفهانی، بی تا، ۸۹).

اثم: الاثم و الأثم اسم للافعال المبطئه عن الثواب و جمعه آثم و لتضمنه لمعنی البطء و قوله تعالی: فیهما اثم کبیر. (بقره: ۲۱۹) ای فی تناولهما ابطاء عن الخیرات. اثم و آثم اسم برای کارهایی است که دورکننده از ثواب می‌باشد و جمع آن آثم است که متضمن معنای بَطء (کندی و دورساختن) است و کلام خداوند که می‌فرماید: «شراب و قمار اثم بزرگ است» بدین معناست که استفاده از آن دو موجب دوری از نیکی‌ها می‌گردد (راغب اصفهانی، همان، ص ۵، واژه اثم).

خطا: الخطا العدول عن الجهة. الخطیئة و السیئة یتقاربان لکن الخطیئة اکثر ما تقال فیما لایکون مقصودا الیه فی نفسه... کمن رمی صیدا فاصاب انسانا، او شرب مسکرا فجنی جنایة فی سکره. خطا به معنای دوری از مسیر مستقیم است. خطا و سیئه در معنا به یکدیگر نزدیک است و خطا بیشتر در جایی به کار برده می‌شود که فی نفسه مقصود نمی‌باشد مانند کسی که تیر به صیدی رها می‌سازد ولی به یک انسان برخورد می‌کند؛ یا فردی که چیز مست کننده می‌نوشد پس در حالت مستی جنایتی را مرتکب می‌شود (راغب اصفهانی، همان، ص ۱۵۱ ۱۵۲، واژه خطا).

ذنب: ذنب الدابة و غیرها معروف و یعبر به عن المتأخر و الرذل، یقال: هم اذ ناب القوم. دم حیوان و غیرحیوان معروف است و واژه ذنب برای هر چیز دنباله و پست استعاره گرفته شده است؛ وقتی گفته می‌شود: اذ ناب قوم، یعنی مردم پست (راغب اصفهانی، همان، ص ۱۸۴، واژه ذنب).
با توجه آنچه از معنای لغوی گذشت، معلوم می‌شود که جرم و ذنب در اصل واژه لغوی معنای ناپسندی نداشته است، ولی بعدها به عنوان استعاره در کارهای ناپسند به کار رفته است.

۲-۲-۱- جرم در لغت

جرم در لغت عبارت است

از کندن و قطع میوه از درخت و آنگاه برای هر کسب و کار زشت و مکروه بطور استعاره بکار می‌رود و به معنی وادار کردن به کاری ناپسند نیز اطلاق می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۳، ۹۱).

۲-۲-۲- جرم در اصطلاح فقها

جرم در اصطلاح فقها دارای دو اصطلاح است:

اصطلاح عام: که عبارت است از ارتکاب هر فعل حرام یا ترک واجبی که شارع آن را ممنوع کرده است و مرتکب آن را مستحق کیفر دنیوی از جمله حدود یا قصاص یا تعزیر یا پرداخت دیه می‌داند.

جرم عبارت است

اصطلاح خاص: که از آن به جنایت به نفس یا عضو تعبیر شده است و آن عبارت است از هر نوع صدمه و تجاوز ناحق نسبت به جسم و جان دیگری یا تعرض نسبت به مرده که مجازات آن قصاص نفس یا قصاص عضو یا پرداخت دیه است؛ اما کلام فقها در خصوص جرم و گناه؛ در اینجا از باب نمونه به چند مورد اشاره می‌شود:

ابوالحسن ماوردی: جرم عبارت است از امور ممنوع شرعی که خداوند به وسیله اجرای حد یا تعزیر، مردم را از ارتکاب آن باز می‌دارد (محمد صالح ولیدی، ج ۲، ص ۲۴، از ابوالحسن ماوردی، الاحکام السلطانیة، ص ۲۱۱). این تعریف از آنجایی که اشاره به قصاص و دیه نکرده است، ناقص است.

فاضل مقداد: جرم مترادف با جنایت است و آن عبارت است از کلیه جرائم و تعدیاتی که به نفس و اعضا صورت پذیرد (همان، جمال‌الدین فاضل مقداد، کنز‌العرفان، ج ۲، ص ۳۵۳). این تعریف هم کامل نیست؛ چون جرم را مترادف با جنایت دانسته و در واقع، به معنای خاص جرم اشاره نموده است.

اسماعیل صدر: جرم عبارت است از هر فعل یا ترک فعلی که شارع مقدس به حرمت آن تصریح کرده یا مجازاتی برای آن تعیین نموده باشد (همان، از اسماعیل صدر، التشریح الجنایی الاسلامی، ص ۸۶). این تعریف کامل تر از سایر تعریف‌ها است.

امام خمینی قدس سره (به دو کلام ایشان از کتاب تحریرالوسیله اشاره می‌شود): الف. کسی که چیزی از محرمات که مسلمین بر حرام بودنش اجماع دارند، حلال شمارد، مانند گوشت میت، خون، خوک و ربا، چنانچه انکار او به تکذیب پیامبر صلی الله علیه و آله یا انکار شریعت بازگردد و بر فطرت اسلام متولد شده باشد (یکی از پدر یا مادرش در حال انعقاد نطفه‌اش مسلمان بوده و بعد از نبوغ، اظهار اسلام کرده است)، اعدام می‌شود و الا تنها تعزیر می‌شود (تحریرالوسیله، تهران، پیام، ۱۴۰۷، چاپ ششم، ج ۲، ص ۴۳۳، بحث لوائح مسکرات، مسأله ۴).

ب. هرکس واجبی را ترک نماید، یا حرامی را مرتکب شود، پس برای امام علیه‌السلام و نایب امام این حق وجود دارد که او را تعزیر نماید، به شرط این‌که عمل شخص (در ترک واجب یا ارتکاب حرام) گناه کبیره باشد (همان، تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۴۳۰، بحث فروع احکام قذف). همان‌طور که پیداست، بین این دو عبارت، یعنی موضوع تعزیر و این‌که جواز تعزیر شامل هر گناه کبیره و صغیره می‌شود یا شرط آن کبیره بودن است، ظاهراً تعارض وجود دارد. در مورد نظر قطعی امام خمینی چه باید گفت؟

جواب: از آنجایی که اولاً، احکام مسکرات و لواحق آن پس از احکام قذف بیان شده است و ثانیاً فاصله چندانی بین این دو مبحث وجود ندارد، بنابراین، مطلب دوم، با توجه به بحث قبلی نوشته شده است. در نتیجه، نظر ایشان در مورد تعزیر، اعم از کبائر و صغائر است. بر این مطلب یک مؤید نیز وجود دارد و آن این که امام خمینی قدس سره در بحث تعدد قتل توسط یک قاتل، می‌فرماید: اگر یک نفر از روی عمد دو یا چند نفر دیگر را، به صورت دسته جمعی یا یکی پس از دیگری، به قتل برساند، قاتل به واسطه قتل ایشان به قتل می‌رسد... وجه‌ترین قول این است که یکی از اولیای خون نمی‌تواند بدون اجازه سایر اولیای دم، اقدام به کشتن قاتل نماید، بلکه لازم است از جمیع اولیای دم اذن طلب نماید؛ ولی اگر قاتل را کشت بدون اجازه سایرین مرتکب گناه شده است و حاکم شرع می‌تواند او را تعزیر نماید (همان، تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۴۸۲، القول فی کیفیت الاستیفاء، مسأله ۲۱).

چنانچه مراد از «اتم» گناه صغیره باشد، حاکم شرع حق تعزیر او را خواهد داشت، پس نظر ایشان در مورد تعزیر اعم از کبائر و صغائر است.

آیه الله گلپایگانی قدس سره: تعزیر در معاصی کبیره‌ای است که حدّ معینی بر آن‌ها ذکر نشده است (آیه الله محمدرضا گلپایگانی، مجمع المسائل، جلد سوم).

۲-۲-۳- تعریف جرم از دیدگاه اهل سنت

برخی مصادیق جرم از نظر سنت

برای درک بیش‌تر جرم یا گناه لازم است برخی از مصادیق جرم مشمول قصاص، حدود، دیه، تعزیر و ضمان را از نظر روایات بررسی کنیم:

الف. جرائم مشمول قصاص یا حدّ

از جمله جرائمی که از نظر روایات مستوجب قصاص و حدّ است، می‌توان موارد زیر را نام برد: قتل عمد، زنا، لواط، قوادی و سرقت. در این جا به بعضی از روایات اشاره می‌شود:

۱- قصاص نفس، زنا، ارتداد

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «لا یحل دم امرء مسلم یشهد ان لا اله الا الله و انی رسول الله إلا باحدی ثلاث: بالنفس و الثیب الزانی و المارق من الدین التارک للجماعة»؛ کشتن هیچ مسلمانی جایز نیست

مگر به یکی از سه دلیل: ۱- کسی عمداً انسان دیگری را بدون مجوز بکشد؛ ۲- مرد یا زن محسن که مرتکب زنا شود؛ ۳. کفر بعد از ایمان ارتداد (محمدصالح ولیدی، حقوق جزای عمومی، تهران، داد، ۱۳۷۳، چاپ دوم، ج ۲، ص ۹۱۰).

۲- لواط: علی علیه السلام می فرماید: اگر سزاوار بود کسی دو بار سنگسار شود، مرتکب جرم لواط دو بار مجازات می شد.

۳- مساحقه: علی علیه السلام می فرماید: مساحقه عبارت است از همجنس بازی زنان، چون لواط در میان مردان، ولی در مساحقه چون دخول وجود ندارد، کیفر آن یکصد تازیانه است (محمدصالح ولیدی، همان، از لمعه، باب حدود).

۴- قوادی: یعنی کسی که بین زن و مرد واسطه شده و آن‌ها را به حرام سازش دهد.

قال الصادق علیه السلام: یضرب ثلاثه ارباع حدالزنی خمسۀ و سبعین سوطا (شیخ حرالعالمی، وسائل الشیعه، ج ۱۸، ص ۴۲۹، باب ۵ از ابواب حدسحق).

امام صادق در این زمینه می فرماید: به شخص قواد به اندازه سه چهارم حد زنا یعنی هفتاد و پنج ضربه تازیانه می زنند.

۵- سرقت: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در زمینه سرقت می فرماید: دست دزد قطع نمی شود مگر در سرقت چهار دینار یا بیش تر (مسلم بن الحجاج، صحیح مسلم، بیروت، دارالفکر، ۱۹۸۳ م، کتاب الحدود، مجلد ۳، ص ۱۳۱۲).

۶- ارتداد: در مورد کفر بعد از ایمان، از امام باقر علیه السلام روایت شده که: کسی که از اسلام اعراض کند و به آنچه که خداوند متعال بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرده است، پس از مسلمانی کافر شود، توبه او پذیرفته نیست و کشتن او واجب است؛ زن او از وی جدا می شود و ترکه او میان فرزندان تقسیم می شود (وسائل الشیعه، ج ۱۸، ص ۵۴۴، باب اول از ابواب حد مرتد، حدیث ۲).

در نظام کیفری اسلام، شرایط جرائمی که موجب حد است، دقیقاً بیان شده است که با فقدان حتی یک شرط، حد جاری نمی گردد، یا تبدیل به تعزیر می شود.

۲-۲-۴- جرم در اصطلاح حقوقی

طبقه بندی جرائم در حقوق اسلامی

در حقوق اسلامی، غالباً تقسیمات مذکور وجود ندارد، ولی برای بسیاری از اقسام یادشده می توان در کتب فقها، مثال هایی به دست آورد:

۱- جرائم موجب حد، تعزیر، قصاص، دیات؛

۲- جرائم عمدی و غیرعمدی (شامل خطا و شبه عمد)؛

۳- جرائم مهم شامل: دماء، اعراض، اموال.